

deles afgjørende Vidnesbyrd imod min Gisning om Kirsten Pil; men denne Udtalelse afgjør, synes mig, ikke noget. Langes Formaal med sin Bog er ene og alene igjennem en grundig kemisk Analyse af Vandenes Sammensætning at udgranske deres Egenskaber og at anvise deres Brugbarhed i industrielle, økonomiske og hygiejniske Øjemed. Som sødt og opdraget i Tyskland havde han vist ingen Indsigt i Kildernes Historie. Hans Bog holder sig ogsaa videnskabelig strængt til sit Formaal og har ingen Bidrag til deres Historie, men giver i Reglen en topografisk Beskrivelse af Lokaliteten. Hans Beskrivelse af St. Hans Kilde svarer saaledes ganske til Forholdene nu til Dags.

Som det tydelig nok fremgaar af hans oven anførte Udtalelse har han læst Kildeindskriften og af dens Ord *uddraget det Resultat*, at man kjendte Kildens Opdagelsesaar. Der foreligger vedblivende ikke den svageste Antydning af endsige Vidnesbyrd om Kirsten Pils Kildes Tilværelse før 1725, om dens nuværende Navn eller om den har været kjendt som Sundhedskilde før 1750, og da forekomme mig hvilke som helst Gisninger om, hvorfor den i Tidsrummet 1583—1750 til sine Tider muligvis kan have været brugt som Sundhedskilde og til sine Tider ikke, vel meget at svæve i Luften.

Nyere Terræn-Undersøgelser i Jerusalem,

et Foredrag af Prof., Dr. theol. **C. Henrik Scharling.**

(Hermed Tavle VII og VIII).

Blandt alle topografiske Æmner er næppe noget paa én Gang saa interessant og saa vanskeligt at omhandle som Jerusalem. Interessant er det paa Grund af den store Betydning, som tilkommer denne Stad i Menneskeslægtens religiøse Udviklingshistorie, og det vidunderlige Skjær, som derved falder over de forskellige Lokaliteter i Byen. Zion, Moria, Oliebjerget ere hellige og dyrebare Barndomsminder for os, ja! de ere mere end dette; thi disse Navne indeslutte en højere Symbolik, de blive for os Udtryk for en kommende Aandens Herlighed, der skal aabenbares, naar den nærværende Forkrænkelighed, under hvilken vi sukke, er bleven afløst af Uforkrænkelighed. Intet Under, at disse Navne, allerede naar vi se dem paa Kaartet, kunne vække anelsesfulde Stemninger i os, men end mere gjælder det, naar vi se dem i deres Virkelighed, vandre frem og tilbage over dem, betragte dem i deres indbyrdes Beliggenhed og nøje undersøge deres Udstrækning og Grænser. Men har saaledes Jerusalems Topografi sin særegne Interesse, frembyder dette Studium ogsaa sine ejendommelige Vanskeligheder; thi der gives kun faa Steder, hvor „Ødelæggelsens Vederstyggelighed“ har lært saaledes som her, og der er maaske næppe nogen By, som saa tit har maattet friste Belejringens og Erobringens haarde Lod. Uagtet Jerusalem efter sit Navn betyder „Fredens Stad“, har den dog atter og atter været udsat for Krigslykkens Omskiftelser. Man tæller i dens Historie 35 Belejringer

og 26 Erobring, og deriblandt mindst 3 totale Ødelæggelser, hvorved Staden ødelagdes i Bund og Grund*). Især i Aaret 70 var Ødelæggelsen ved Romerne under Titus saa forfærdelig, at det saantidige Øjenvidne Flavius Josephus, der har givet os en yderst malende Beskrivelse af Jødefolkets fortvivlede Dødskamp over for de grusomme Rømere, siger: „Staden blev saaledes ødelagt og sløjft, at hvem der kom dertil, næppe skulde tro, at der havde været en Stad.“**) Havde Jerusalem haft en Beliggenhed som Kjøbenhavn, der ligger paa en stor og flad Slette, vilde en fuldstændig Ødelæggelse, for saa mange Aarhundreder siden, have umuliggjort alle topografiske Undersøgelser paa selve Stedet, og vi maatte da indskrænke os til at sammenstille de faa og sparsomme Optegnelser, som vi kunne finde i de gamle Skrifter, særlig hos Josephus. Men hvad der har gjort det muligt for os endnu, trods al Jerusalems Forstyrrelse, at kunne anstille Efterforskninger paa selve Stedet, er de særegne Terrænforhold; Jerusalem er nemlig en Bjærgstad, liggende paa Bjærgene og mellem Bjærgene. Herved faar, hvad vi kunne kalde Stadens Natur-Fysiognomi, en saa energisk Udprægning, at ingen Ødelæggelse har formaaet helt at tilintetgjøre den. Mod Vest, Syd og Øst var Staden ved dybe Dale skilt fra

*) De findes anførte i *Vollrath Vogt*: Det hellige Land. 1879. S. 336.

**) De bello Judaico. VII. Kap. 1.

de omliggende Bjerge og herved, i Forening med en stærk Fæstningsmur, befæstet saa stærkt, at intet Angreb nogen Sinde har fundet Sted fra nogen af disse Sider. Dens svage Side var derimod mod Nord, hvor Plateauet mere umærkelig glider over i den bredere Højderyg. Her var derfor Staden allerede tidlig værnnet ved to, efter Kristi Tid endog ved tre stærke Mure, som vare forsynede med Taarne. Fra denne Side ere derfor alle Angreb blevne rettede mod Staden, saaledes af Assyrerne under Sankerib, Chaldæerne under Nebukadnesar, Romerne under Pompejus og senere under Titus, endelig Korsfarerne i Midalderen — alle disse rettede deres Angreb og Stormløb mod Nordsiden.

Staden selv var, efter Josephus, bygget paa to Høje, der adskiltes ved en Dal, Tyropæons-Dalen, som var tæt tilbygget med Huse.*) Den vestre af disse Høje var langt bredere og højere end den østre, paa hin laa efter Josephus Overstaden, og den antages almindelig for at være Zion, hvilket Navn, mærkelig nok, slet ikke forekommer hos Josephus. Den østre Høj var smallere og lavere; Josephus's Beskrivelse er her noget uklar, men synes at gaa ud paa, at den østre Høj ved Indsænkninger og Dale var delt i tre Høje, nemlig Moria, paa hvilken Templet laa, Akra og Bezetha (man se paa den medfølgende Grundplan over Jerusalem). Alle fire Høje vare i Oldtiden ved Indsænkninger og Kløfter skilte fra hinanden; men disse ere nu i Tidens Løb blevne udfyldte ved nedstyrtede Ruinmasser og Grushobe. Efter Stadens gjentagne Ødelæggelser tænkte man nemlig ikke paa at fjerne de tilbagestaaende Bygningslevninger eller Murmasser; men dels væltedes saadant ned i Dalen og dels jævnedes man Jorden over det og opførte nye Bygninger oven paa. Men da ny Brand og Ødelæggelse hjemsøgte disse, bar man sig ad paa lignende Vis, og saaledes har der over største Delen af det gamle Jerusalem efterhaanden lejret sig et Gruslag fra tyve indtil hundrede Fods Dybde, oven paa hvilket den nuværende Stad er opført. Herved er det oprindelige stærkt profilerede Grundpræg af Byen blevet udvisket; den danner nu en temmelig jævn Skraaning fra Vest mod Øst, og Oldtidens dybt furede Kløfter kunne nu ofte næppe kjendes gennem umærkelige Indsænkninger.

Byens Udstrækning har i Oldtiden ikke været meget større end i vore Dage. I Vest og Øst er Grænsen angivet ved dybe Dale; imod Syd har den strakt sig noget længere, i det Halvdelen af Zions Bjærg nu ligger ubeboet uden for Murene, ligesom ogsaa Højden Ofel, syd for Moria, tidligere laa inden for Murene. Mod Nord

er Grænsen meget omtvistet, i det ingen Kløft eller Dal afgiver nogen virkelig Grænse. Mange holde for, at den yderste af de tre Mure fandtes, hvor den nuværende nordlige Stadmur findes; andre derimod søge den yderste, saakaldte tredje Mur meget længere ude, og derved drage de et meget større Terræn inden for de gamle Stadmure.

Den Højde, i hvilken Jerusalem ligger, er mellem 2000 og 2500 Fod. Det højeste Punkt inden for Muren ligger mod Nordvest, hvor nu det latinske Kloster er; det naar 2500 Fod, hvorimod Zions Bjærg og Moria er 100 Fod lavere. Det laveste Punkt er Kilden En Rogel, hvor de tvende Dale, Hinnomsdal og Kedronsdal, støde sammen; det er 2000 Fod højt, og ned imod dette Punkt sænker hele Terrænet sig. Oljebjærgene er 2650 Fod højt og rager altsaa 150 Fod op over Byen; fra dets Højder haves derfor en fortrinlig Udsigt over hele Jerusalem, især over Omarmoskeen og den omgivende Haramplads, Oldtidens Tempelplads, medens der til den modsatte Side, mod Øst, haves et herligt Skue over det døde Hav og de hinsides dette liggende Moabs Bjærg, som ved Solnedgang lyse i det dejligste rødlige eller violette Farvespil, der, alt som Solen synker, gennemløber en hel Række af vekslede Farveskiftninger, indtil omsider alt forsvinder i Aftenens og Nattens dæmrende Skygger.

Jerusalems høje Beliggenhed udøver en kjendelig Indflydelse paa Vejrlaget, der om Vinteren trods den sydlige Beliggenhed hyppig kan være barskt og strængt. Sne er ikke ualmindelig, ja! endnu langt ud paa Foraaret, saaledes ved Paasketid, kan Vejret være koldt og regnfuldt, saa at Termometret kun viser 9 til 10° C. Skjønt Paasken falder lige efter Maaneskin, kunne Nætterne dog være baade mørke og kolde, naar Stormen jager Uvejrsskyer hen over Himlen. Den Nat, „i hvilken Herren blev forraadt“, har næppe været nogen tropisk Maaneskinsnat, som det ofte fremstilles i fantasifulde Beskrivelser af Jesu Liv*); men den synes efter Evangeliets Beretning meget snarere, trods Fuldmaanen, at have været en mørk og kold Nat med drivende Uvejrsskyer (jvfr. Joh. 13, 30: „det var Nat“ — 18, 3: „de komme med Blus og Fakler og søge efter Jesus“ — 18, 18: „de havde tændt en Blusild, thi det var koldt“).

Jerusalems Bjærg afgive saaledes det første og nærmeste Holdepunkt for Topografien, og hertil komme dernæst Bygningslevningerne fra Oldtiden. Men i denne Henseende viser der sig en afgjørende Forskel mellem Jerusalem

*) De bello Judaico. V. Kap. 4.

*) Saaledes t. Ex. i *F. C. Farrar's* meget læste „The Life of Christ“ som er udkommen i en Række Oplag, og hvoraf der ogsaa foreligger en dansk Oversættelse.

og andre Oldtidsbyer. Medens der i Rom og Athen, i Theben i Ægypten o. s. v. endnu findes herlige Templer og Søjlerækker, der sætte Fantasien i livligt Røre, findes intet saadant i Jerusalem. Kristi Ord til hans Disciple: „Der skal ikke lades Sten paa Sten tilbage af alt dette“ (Luk. 19, 44) ere gaaede i bogstavelig Opfyldelse. Marmorhallerne og Taarnene, som Josephus beskriver os, ere sunkne i Grus, og Øjet leder forgjæves efter dem; Salomos og Herodes's pragtfulde Tempelbygning er saa sporløst forsvunden, at de lærde tvistes om Stedet, hvor den har staaet. Af alt, hvad der for Tiden rager op over Jorden, er kun meget lidt ældre end Korstogene, og næsten intet kan føres tilbage til Kristi Tid. De Mure, som nu omgive Staden, ere opførte af Sultan Soliman den anden omtrent 1540, og ere for intet at regne mod Oldtidens stolte og faste Murmasser. Alt, hvad der nu er tilbage fra den fjærne Oldtid, kan mere eller mindre henregnes til det underjordiske Jerusalem.

Vi kunne inddele disse Oldtidslevninger i tre Klasser. — Den første Klasse dannes af *Fundamenter af Murene*. Her findes vældige Stenblokke paa 20 til 24 Fods Længde og 6 Fods Højde; den yderste Rand er i to eller tre Tommers Bredde omhyggelig afglattet, medens den midterste Del hæver sig frem i utilhugget Raahed. Disse kæmpestore Stene ere dels fra Herodes's Tid, dels kunne de vist nok føres helt op til Kong Salomon. Saadanne vældige Stenblokke findes saa vel paa den østlige som den vestlige Side af Haramsmuren; paa det sidstnævnte Sted er Jødernes Grædeplads, hvor de hver Fredag Aften samles under Bønner og Veklager og paakalde Messias, at han vil komme og staa dem bi til at opføre deres Tempel paa ny. Hertil høre ogsaa Levningerne af det gamle Taarn Hippicus eller Fasael, som findes i det nuværende Kastel, og hvor lignende store Stenblokke ses i den nederste Del. — Den anden Klasse dannes af *Vanddamme, Kanalantæg og Brønde*. Jerusalem var i Oldtiden ypperlig forsynet med Vand, saa at Staden i Belejringsstilfælde havde godt og rigeligt Drikkevand, medens Belejrerne lede Tørst. Dette ahang af, at man skjulte Kilderne uden for Byen og ved kunstige Ledninger ledede Vandet ind i Byen. Saaledes fortælles der f. Ex. om Kong Ezechias, da han skulde forsvare Byen mod Assyrenes Angreb (2. Krøn. 32, 30; jvfr. Es. 37, 2). Disse Kanaler og Vanddamme vare huggede ud gennem Klipperne og kunne ses endnu den Dag i Dag, skjønt i yderst forsømt Tilstand; mange af dem ere uden Vand. Den mest bekjendte er vel Siloams Dam, til hvilken Jesus henviser den blindfødte, at han skal to sig (Joh. 9), og den ses endnu ved Udløbet af Tyropæonsdalen, hvor Josephus angiver os dens Beliggenhed. Bethesda Dam

har man villet eftervise i en stor Vandbeholder, nord for Jerusalem. Alle disse Vanddamme og Brønde staa i Forbindelse med hverandre gennem et underjordisk Kanalsystem, men Nøglen til dette har man hidtil forgjæves eftersøgt; rimeligvis findes den oprindelige Kilde skjult under Harampladsen, og vil mulig blive funden ved kommende Udgravninger. — Den tredje Klasse dannes af *Klippegravene* i og omkring Byen. Disse maa ikke tænkes som vore Grave, der ligge i tør Muldjord og hurtig forsvinde, naar de ikke idelig vedligeholdes; men de ere huggede ind i Bjærgene som større eller mindre firkantede Rum, og de lukkedes med en Sten, der væltedes for (jvfr. Matth. 27, 60). I en stor Plads rundt om Byen ligge disse Grave, hvoraf mange utvivlsomt ere fra en fjærn Fortid; men da de ere uden Indskrifter, kan der intet fastsættes herom. Særlig Interesse frembyder den saakaldte Davids Grav, der holdes gjemt under en tyrkisk Moské. Det er muligt, at virkelig Davids og de følgende Kongers Grave kunne findes her i Klippegrotter under Jorden, og at Udgravninger kunne bringe dem for Dagens Lys; men Tyrkerne forbyde strængt alle saadanne og tillade ikke engang de kristne at komme ind og se Graven. Kun Prinsen af Wales fik paa sin Rejse i Palæstina 1862 Tilladelse til at komme derind med sit Følge; men Besøget var for kortvarigt til, at der kunde vindes nøjere Kjendskab, og det er et Spørgsmaal, om Prinsen virkelig blev ført ned til de egentlige Gravhvelvinger.

Til disse faa tiloversblevne Levninger af Jerusalems forudms Herlighed saa vel som til dets Bjærge og Dale er det altsaa, at de topografiske Undersøgelser ere henviste. Nærmere Anvisning faa vi dernæst i den hellige Skrift og hos Josephus. Biblens Opgivelser vilde være af største Betydning, men de ere saa faa og saa spredte, at der af dem kun vindes et meget ringe topografisk Udbytte, hvad enhver, der er nogenlunde bevandret i den hellige Skrift, selv vil kunne overtude sig om. En udførligere Beskrivelse af Jerusalem, som Byen var paa Kristi Tid, har Josephus givet os, og vi faa her et malende Billed af den pragtfulde Stad med de vældige Mure og høje Taarne, med de knejsende Marmorpaladser, omgivne af Haver og Lunde, og fremfor alt af Templet, et af Verdens største arkitektoniske Underværker; men uheldigvis har den dygtige Forfatter mere lagt an paa digterisk Anskuelighed end paa topografisk Nøjagtighed. Hans Beskrivelse er i væsentlige Punkter meget uklar, og den er derfor bleven Gjenstand for højst forskellige Udlægninger og er endnu stadig et Tvistens Æble blandt de lærde.

Til disse skriftlige Optegnelser komme end videre den mundtlige Tradition og Legendedigtningen, der har været et tæt Slør af from Poesi og dermed dækket over

Jerusalems hellige Mure og store Grusdynger paa samme Maade, som den friske Vedbend med sit grønne Løv dækker over gamle Borgruiner. I det fjerde Aarhundrede begynde Pilegrimsfarterne, hvis første Begyndelse vist nok allerede kan føres tilbage til det andet Aarhundrede, at tage et fornyet Opsving med den gamle Kejserinde Helenas Besøg paa de hellige Steder, og hertil knytter sig hendes og hendes Søns, Kejser Constantins, pragtfulde Kirkebygninger i Betlehem og Jerusalem. Samtidig bosatte mangfoldige Eneboere sig over hele Landet, og der byggedes efterhaanden talrige Klostre. Herved uddannede Munketraditionen sig, der gennem mange Aarhundreder voxede i frodig Væxt. Af det mere end tusendaarige Tidsrum, over hvilket Jerusalems Historie strækker sig, og som afsluttedes med Stadens Ødelæggelse i Aaret 70 efter Kristus, udskar Munketraditionen et meget ringe Tidsrum, nemlig to eller tre Aar, ja! man kan sige et endnu kortere, otte Dage. Det er Jesu offentlige Optræden som Profet og Messias, og fornemmelig den sidste Uge af hans Liv, Lidelsesugen, om hvilken Evangelierne have givet os de udførligste Optegnelser. Dette bliver nu Hovedemnet for Traditionen, over hvilket den søger at lægge et fuldt Daglys, medens de virkelige Ruiner af Jerusalem med de dertil knyttede gammeltestamentlige Minder traadte tilbage i Glemselens Skygge. Man vilde ikke nøjes med i Almindelighed at vide, at paa disse Bjerge og i disse Gader vandrede Jesus om med sine Disciple; men man vilde eftervise alt til Punkt og Prikke, særlig hele Lidelseshistorien, man vilde finde hele „Via dolorosa“ eller Lidelsesvejen, fra Pilati Domhus til Golgata, og standse paa hvert Gadehjørne, hvor Frelseren havde standset, for at mindes hvert af hans hellige Ord; selv de mindste Enkeltheder bleve dyrebare, man paaviste endog den Sten, hvor Hanen sad og galede, da Peder fornægtede sin Herre, ja! selv den rige Mands Hus i Parablen (Luk. 16) kan man endnu den Dag i Dag faa at se. At de Gader, i hvilke Jesus vandrede, forlængst ere sunknesammen og at de nu ere dækkede med et favnedybt Gruslag, derpaa tænkte ingen. Den fromme Fantasi krævede at se det altsammen haandgribelig, at kunne tage og føle paa de hellige Steder med Hænderne, kysse Stenene og væde dem med sine Taarer. Munkene, hvis Klostre modtog Gaver af de fromme Pilgrimme, havde en let forstaaelig Interesse af at paavise saa mange hellige Steder som mulig, thi desto flere Besøg og Gaver fik de; det var fra deres Side intet Bedrag, de troede nemlig selv fuldt og fast paa, hvad de fortalte. En kritisk Prøvelse fandt intet Menneske paa at gjøre; thi en saadan laa helt uden for Tidens Aand. Med hvert Aarhundrede voxede

Traditionen, og den dækkede aandelig over den sande Historie, ligesom de vældige Grusmasser dækkede over det gamle Jerusalems Gader og Fundamenter.

Først i vort Aarhundrede er der sket en Ændring heri. Kritiken er paa én Gang det nittende Aarhundredes Styrke og Svaghed. Dets Styrke, for saa vidt ved Kritikens Hjælp mange gamle Fordomme og urigtige Anskuelser ere blevne henvejrede og have givet Plads for en sundere og rigtigere Opfattelse — dets Svaghed, fordi Kritiken ofte bruges paa urigtig Maade og hindrer fra at indtage et afgjørende Standpunkt, hvor et saadant er absolut nødvendigt, særlig paa det moralske og religiøse Omraade. Kritiken har kun Betydning, hvor den har et givet Grundlag at arbejde paa; hvor et saadant mangler, kommer den til at svæve i Luften og medfører Holdningsløshed og Usikkerhed. Ligesom nu den lærde Granskning drog den øvrige Orient ind under sine Undersøgelser, først Ægypten, senere Babylon og Ninive, og bragte hidtil ukjendte Skatte frem for Dagens Lys, saaledes gik det ogsaa med Palæstina. Den Mand, som her har virket banebrydende og har givet Stødet til en hel ny Opfattelse af Palæstinas Geografi, er den theologiske Professor *Robinson* i Ny York. Først med ham begynder en egentlig Palæstina-Videnskab; thi han er den første, som gjorde en prøvende Kritik gjældende, og uden en saadan kan der vel findes megen Lærdom og Kundskab, men ingen Videnskab i Ordets strengere Forstand. I femten Aar syslede han med Studiet af Palæstinas Geografi og læste alt, hvad han kunde overkomme, om dette Æmne, særlig alle gamle Pilgrimsbeskrivelser. I Aaret 1848 rejste han over til det hellige Land, ledsaget af sin lærde Landsmand Dr. *Eli Smith*, der havde et omfattende Kjendskab til det arabiske Sprog. De tvende Amerikanere kunde nu selv med deres egne Øjne se og prøve alt, og de raadede dertil over en Skat af lærd Materiale, som næppe nogen anden. Robinsons store Fortjeneste er den at have haft et videnskabeligt Princip og tillige at have besiddet tilstrækkelig Lærdom og Grundighed for at gennemføre det med Held. Støvet fra Munketraditionen blæste han bort, og med klart og uhildet Blik saa han paa Steder og Lokaliteter. Den hellige Skrift og Flavius Josephus opstillede han som øverste prøvende Vidnesbyrd for alt, hvad der vedrører Palæstinas og Jerusalems Topografi; hvad der ikke kan bringes i Overensstemmelse hermed, forkastede han som Digtning. Med sin store Lærdom efterviste han, at flere af de vigtigste Traditioner først have dannet sig langt ned i Midalderen; Eftervisningen af Via dolorosa skriver sig saaledes først fra Korstogenes Tid. Et Sted var der, som dannede et Brændpunkt i hans Undersøgelser, nemlig Golgata og den hellige Grav. De havde begge i halvandet

Aartusende været Gjenstand for fromme kristnes Ærefrygt og tilbedende Andagt; men Robinson kom til det Resultat, at de vare uægte. Herimod rejste der sig en hæftig Modsigelse, der fik saa megen mere Vægt, som den kom fra Mænd, der i Aaringer havde opholdt sig i Jerusalem, saaledes den lærde Engelskmand *George Williams*, der var Kapellan hos den protestantiske Biskop *Alexander* i Jerusalem, og den preussiske Konsul *E. G. Schultz* sammesteds, og til disse sluttede sig mange, saa vel katolske som protestantiske Granskere. Det var et nyt Korstog, hvor der kæmpedes for og imod den hellige Grav, ikke med blanke Vaaben, men med Lærdom, Skarpsindighed og Kritik. I Førstningen saa det ud, som om Robinson skulde blive besejret, dog trængte hans Opfattelse, om end langsomt, igjennem, og vægtige Stemmer udtalte sig til Gunst for ham, blandt hvilke i forreste Række maa nævnes den schweizerske Læge *Titus Tobler*, der har gjort fire Rejser til Palæstina og raadede over en umaadelig Lærdom og Sagkundskab*). Robinsons Paastande ere sikkerlig ved senere Undersøgelser blevne berigtigede i mange Henseender; i flere Punkter er han gaaet for vidt og i andre har han, uden selv at vide det, været for stærkt bunden af den kirkelige Tradition; men dog ville hans Undersøgelser have blivende Værd for lange Tider.

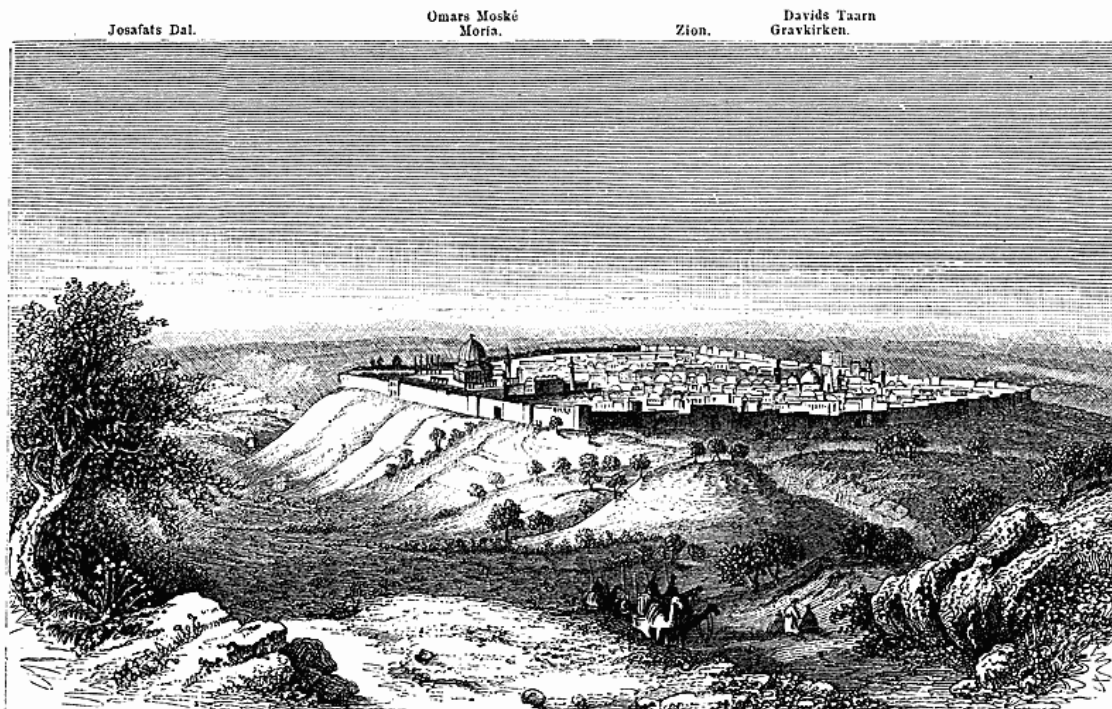
Hadde man før vist alt for stor Sikkerhed i Jerusalems Topografi, gik man nu til den modsatte Yderlighed, og alt syntes at skulle opløse sig i lutter Usikkerhed og Tvivl. Der var snart ikke noget Punkt, hvorom der herskede Enighed blandt de lærde, og hver ny Gransker tegnede et nyt Kaart over det gamle Jerusalem, afvigende fra sine Forgængere. Man har saaledes paa et Kaart fremstillet sexten forskjellige Udkast til Planer over Jerusalem, udførte af lærde og dygtige Granskere. Som de mest omstridte Punkter maa nævnes Tyropæonsdalen og Akra, hvilke allerede Robinson havde betegnet som Grundlag for Jerusalems Topografi; thi af deres Beliggenhed er en Række andre topografiske Bestemmelser afhængig. Dernæst Murenes Løb, hvoraf atter Spørgsmaalet om Gravens og Golgatas Ægthed er afhængig ja! selv om Zions Beliggenhed tvivledes der; thi hidtil havde man almindelig holdt den vestre Høj for at være Zions Bjærg, og nu var der dem, som i Henhold til Skriftens Udtalelser og Vidnesbyrd af ældre Pilgrimme mente, at Zion maatte forlægges til den østre Høj. Aldeles nye Hypotheser fremsattes, der vendte op og ned paa alt det hidtil vedtagne, saaledes af Englænderen *Fergusson*, som

*) En nærmere Redegjørelse af Grundene for og imod den hellige Gravs Ægthed findes i min „Pilgrimsfærd i det hellige Land“. S. 101 flg.

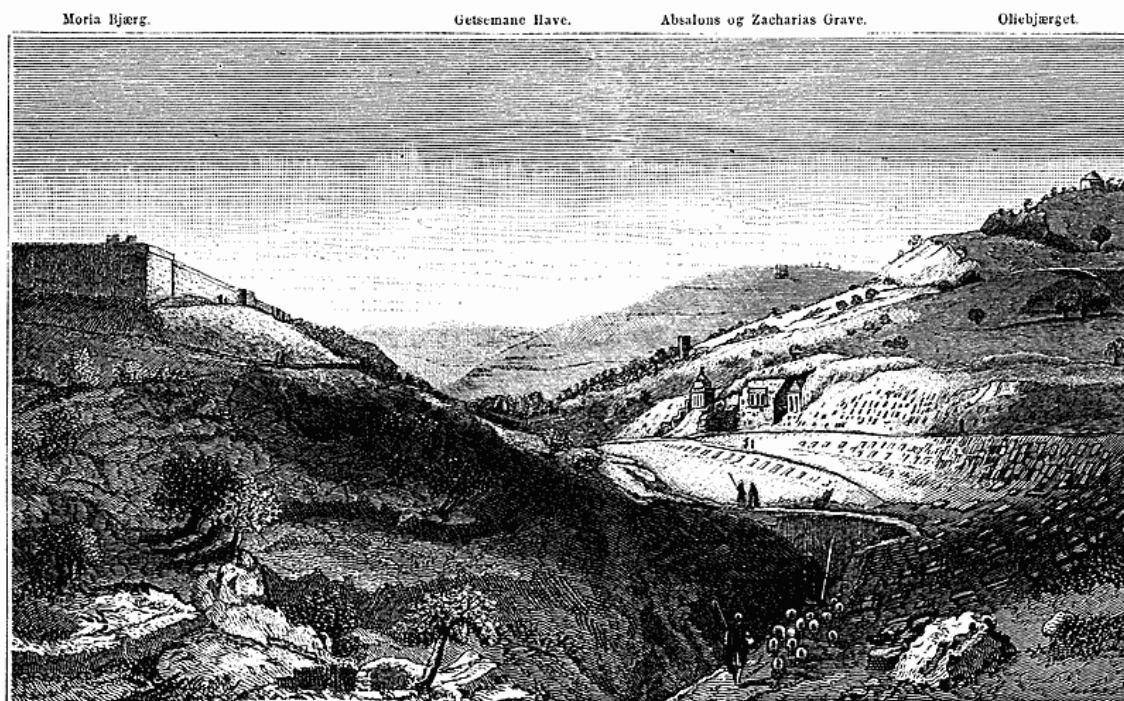
fremsatte den dristige Paastand, at Jesu Grav ikke skulde søges under Gravkirken, men under Omars Moske paa Moria Bjærg, om hvilken alle hidtil havde ment, at den stod paa det gamle Tempels Plads.

Skjønt det saaledes for Lægmænd maatte tage sig ud, som om hele Jerusalems Topografi opløste sig i lutter Splid og Forvirring, stillede det sig dog anderledes for den sagkyndige. Fraregnet enkelte meget dristige Hypotheser som f. Ex. den nævnte *Fergusson*, var der dog alligevel visse Hovedtræk, hvorom man mere og mere samlede sig. Hvad der væsentlig bidrog hertil, er selve Terrænbekaffenheden, der med sine Høje, Dale og Kløfter frembyder naturlige Holdepunkter. Af stor Betydning vilde det have været, om man havde kunnet trænge ned gjennem de store Grusmasser til den oprindelige Byggegrund og skaffet sig nøje Kjendskab til den; thi herved maatte adskillige nu omtvistede Problemer finde deres Løsning. Det er ogsaa herpaa, at Granskningen i den nyeste Tid har rettet sine Bestræbelser. Vanskeligheden er, at den nuværende By er bygget oven over den gamle, og den lader sig ikke fjærne, for ikke at tale om de mange hellige Steder, frem for alt den store Haramplads, hvor den religiøse Fanatisme umuliggjør al Gravning. Imidlertid kan der dog ved Boringer samt Anlæg af Skakter og Miner skaffes en Del Kundskab til Veje, og her er det, at Engelskmændene have taget fat. Deres store Ærefrygt for Bibelen i Forening med deres Handedygtighed og praktiske Sands have bragt betydelige Ofre af Penge, Tid og Kræfter for at skaffe Oplysninger om det hellige Land og de til dette knyttede klimatiske og fysiske Ejendommeligheder; mange Rejser ere foretagne dertil, store og kostbare Værker ere blevne udgivne. I Aaret 1865 dannede der sig et Selskab, under Dronning Viktorias Patronat, med Navnet „The Palestina exploration fund“, hvis Formaal er at udsende videnskabelige Expeditioner for at foretage Undersøgelser, Opmaalinger og Udgravninger i det hellige Land, især i Jerusalem. Et lignende har 1872 dannet sig i Amerika; men for at der ikke skulde opstaa Kollision, har det amerikanske Selskab valgt Landet øst for Jordan til Formaal for sine Undersøgelser.

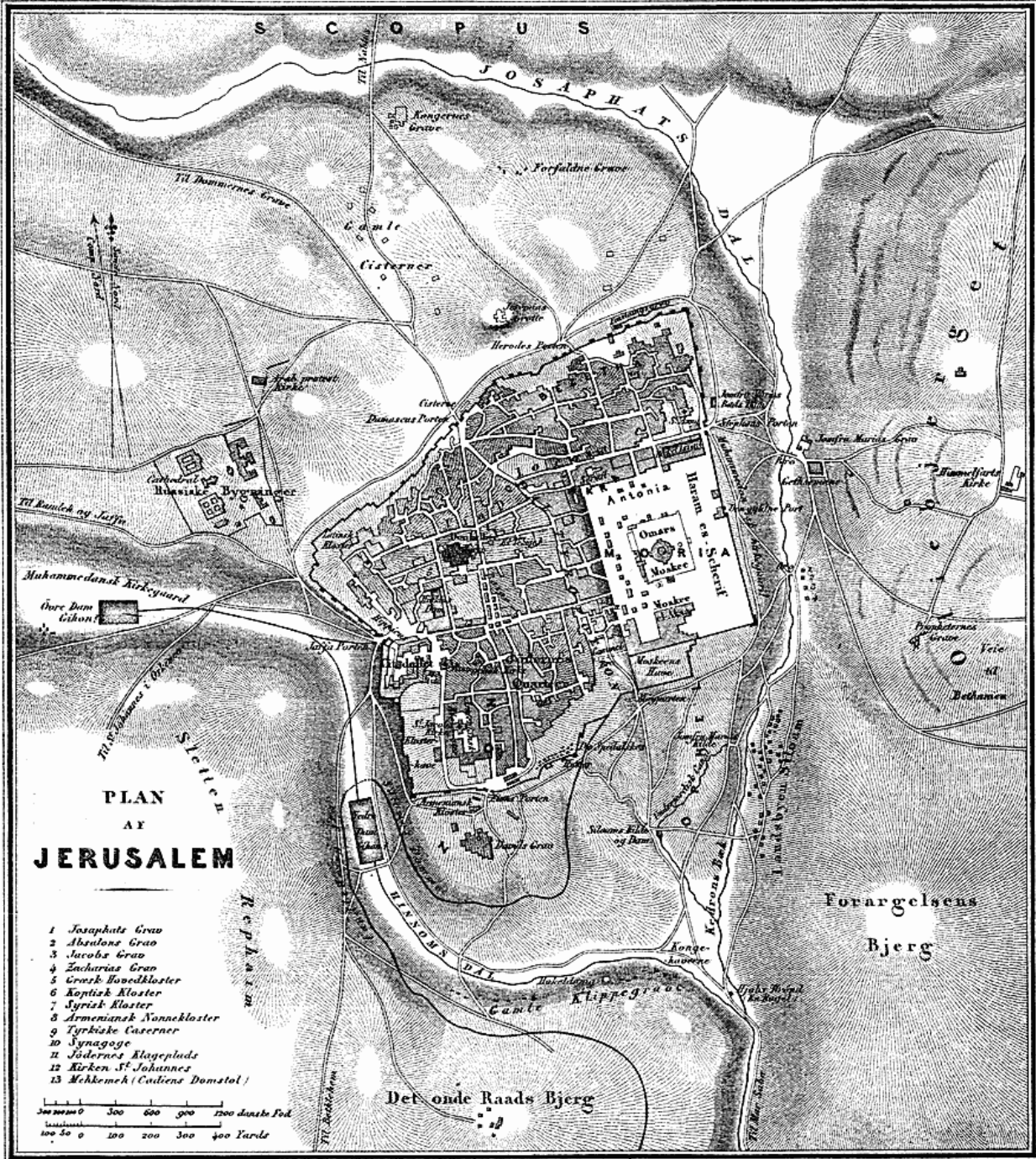
Allerede en Del Aar forinden havde en tysk Arkitekt ved Navn *Conrad Schick*, der siden 1846 er bosat i Jerusalem, gjort Undersøgelser med Hensyn til de oprindelige Terrænforhold i Jerusalem. Hans Stilling som Forstander for et derværende Industrihus og som Bygmester for den engelske Mission have i Forening med hans personlige Elskværdighed og Intelligens aabnet ham Adgang til en Række Forbindelser og derved givet ham Lejlighed til at anstille topografiske Undersøgelser rundt

Jerusalem, set fra Nordøst.

Josafatsdalen.

H. Pensberg & Papp's Erbl.

Königsberg 81.

om i Staden. Ved Anlæg af nye Bygninger eller Istand-sættelsen af ældre undersøgte han omhyggelig Grunden, for at komme efter, hvor dyb Grusmassen var, som dækkede over den oprindelige Klippegrund, samt hvilken Form den sidste havde. I Henhold hertil udarbejdede han Terrænkaart, som kunde vise den oprindelige Klippegrund samt Dybden af de Grusmasser, der dækkede den. Disse Undersøgelser fik betydelig Fremme ved det oven-nævnte engelske Selskabs Udgravninger. I Spidsen for disse stode dygtige Ingeniørofficerer, og Mænd som Warren, Wilson, Stuart og Conder have indlagt sig et Navn ved disse Undersøgelser. Den første af disse Expeditioner lededes af Kaptajn Warren og opholdt sig i Jerusalem fra Februar 1867 til 1870. I Konstantinopel havde man faaet Tilladelse til at foretage Udgravninger overalt i Jerusalem *undtagen paa Steder, som vare hellige for Muhamedanerne eller de kristne*, og ved denne Bestemmelse vare de vigtigste Steder udelukkede. Det var især Murene omkring Harampladsen, der bleve undersøgte. Paa selve Harampladsen kunde der ingen Udgravninger finde Sted, da denne, som bærer Omarmoskeen, er hellig for Muhamedanerne, og denne Omstændighed benyttedes af Pasjaen i Jerusalem til at lægge mangfoldige Hindringer i Vejen, i det han idelig paastod, at man med sine Udgravninger kom den hellige Plads for nær og derfor skulde holde inde med dem.

Warren lod grave Skakter ned gennem Grusmasserne i en Dybde af 30, 40 stundum 50 eller henved 100 Fod; men der maatte anvendes stor Forsigtighed herved; thi Grusmasserne vare ofte saa bevægelige som Sand, og naar de kom i Røre, førte de alt bort med sig. Stundum bleve store Stene eller Klippestykker, der laa indesluttede i Gruset, løsnede fra deres Leje og knuste da, hvad de traf paa. Om et saadant Uheld, der indtraf i Oktober 1867, fortæller Warren, at hans Arbejdere vare naaede ned til en Dybde af 79 Fod, hvor de traf en stor Sten, som de søgte at løsne med Hakker og Spader; pludselig gav Grunden efter, Stenen fór bort med samt Redskaberne, og med Nød frelste Arbejderne Livet. Forfærdede søgte de op igjen og meddelte Warren, at de vare naaede ned til „den bundløse Afgrund“; han steg nu selv ned i Skakten ved Hjælp af Stiger og Reb og fandt, at „den bundløse Afgrund“ var en underjordisk Gang af 6 Fods Højde, rimeligvis en gammel Vandledning ind til Tempelpladsen. — Til andre Tider sloge pludselig giftige Dunster Arbejderne i Møde, hidrørende fra den igjennem mange Aarhundreder stillestaaende Luft i de underjordiske Kamre og Hvelvinger. Det taler til megen Ros for Warrens Dygtighed og Omhu, at trods disse mangehaande Farer

af forskjellig Slags dog ikke noget Menneskeliv gik tabt.

Mærkeligt nok var det, at der ingen arkæologiske Fund gjordes af nogen Betydning; man havde ventet saadanne, men blev skuffet. Vaaben fandtes slet ikke, heller ingen Kostbarheder eller Skatte. Nogle Bronce-lamper, en Del Potte- og Glasstykker, Stenvægte og et Par Signeter var hele Udbyttet. Det meste heraf syntes at være af fønikisk eller græsk Oprindelse og rimeligvis fra en senere Tid. Langt større Interesse frembød Fundamenterne af de gamle Mure omkring Tempelpladsen ved deres faste Murværk af de store fugerandede Blokke, som laa skjulte under Ruin- og Grusmasserne. Ligeledes gamle Vandledninger og underjordiske Gange samt Levninger af de store Viadukter, der førte fra Tempelpladsen over Tyropæonsdalen til Overstaden*).

Ogsaa paa andre Steder i Staden gjordes Udgravninger, saaledes paa Ofel, ved Damaskusporten, Zionshjørget o. s. v. Det er herved lykkedes at vinde Kjendskab til de oprindelige Fordybninger og Indsænkninger, som nu ere udfyldte af Ruinmasser, og flere meget omstridte Lokaliteter ere blevne fastsatte. Saaledes i Særdeleshed Tyropæonsdalen, hvis Løb er af saa stor Betydning for Jerusalems Topografi. Det tør nu anses for sikkert, at den løber i temmelig lige Linje fra Damaskusporten i sydlig Retning ned imod Siloahs Kilde, og at den afsender en vestlig Udløber hen imod Jaffaporten; denne Udløber blev af Robinson fejlagtig tagen for den egentlige Tyropæonsdal. Tempets Beliggenhed tør vist nok antages at have været dér, hvor nu Omars Moske staar, saaledes at „den hellige Klippe“, som rager op inden for denne, er Morias oprindelige Bjærgspids og betegner Stedet, hvor Brændofferalteret stod. Ogsaa det gamle Jerusalems Beliggenhed mod Nord turde finde sin Afgjørelse ved de stedfundne Eftergravninger, eftersom det har vist sig, at Gruslaget, der strækker sig over det Indre af Byen og skifter mellem tyve og henved hundrede Fods Dybde, ophører ved den nuværende nordre Stadmur. Heri har man vist nok med rette troet at finde Vidnesbyrd for, at den nuværende Mur svarer til Josephus' tredje Mur, og at denne følgelig ikke, som Robinson og flere af hans Efterfølgere holdt for, tør sættes i en vidtstrakt Bue længere mod Nord. Med Hensyn til Bækken Kedron har man gjort den mærkelige Opdagelse, at denne i Oldtiden havde sit Løb 90 Fod længere mod Vest, altsaa nærmere ind under Stadens Mure, samt 40 Fod dybere, end det nu er Tilfældet. Alle-

*) Den nærmere Beskrivelse heraf findes i „The recovery of Jerusalem“ (1871) samt „Our work in Palestina“ (1874), begge udgivne af „The Palestina exploration fund“.

rede Pilgrimme fra Midalderen tale om, at Kedron et Stykke har et underjordisk Løb og derpaa atter kommer frem. Kaptajn *Wilson* har undersøgt Sagen og er kommen efter, at det virkelig forholder sig saa; de uhyre Ruinmasser, som efter Byens Ødelæggelse ere blevue væltede ned, have opfyldt Kedrons oprindelige Leje samt ført den et Stykke længere over mod Øst. Endnu kan det stundum hælde ved stærke Regnskyl, at Bækken søger ned i sit gamle Leje under Gruset, og derpaa kommer frem paa ny.

Paa denne Vis er det lykkedes at udarbejde Terrænkaart over det gamle Jerusalem, der angive de oprindelige Højde- og Dybdeforhold*). Tilsvarende Profilkaart vise med forskjelligt Farvetryk de store Grusmasser i deres forskjellige Udstrækning, som nu dække over det oprindelige Terræn. Er først dette bragt til klar Erkjendelse, da tilbydes herved Holdepunkter for andre topografiske Æmner, frem for alt den meget omstridte anden og tredje Mur; thi disses Løb har naturligvis været bestemt ved Forhøjninger og Fordybninger i Terrænet, som have kunnet understøtte Befæstningen. Saaledes vil man da atter kunne opbygge det gamle Jerusalem fra Grunden af, ej blot støttende sig til de gamle Skrifter, men ogsaa til selve de naturlige Terrænforhold. Imidlertid tør det ikke dølges, at om nogle af de vigtigste Punkter ville vi endnu i lange Tider savne Oplysninger. Dette skyldes den Omstændighed, at de for Muhamedanerne eller kristne hellige Steder udtrykkelig ere undragne Eftergravning. I første Række maa her nævnes Harampladsen eller den gamle Tempelplads. Templet og alle de pragtfulde Buegange, som omgave det, ere sporløst forsvundne; men selve Pladsen er endnu tilbage i sin fulde Udstrækning. Den strækker sig over et stort Rum, i det den er 1500 Fod lang og 900 Fod bred, og den indtager henved en Sjattedel af det nuværende Jerusalem. Da imidlertid Omarmoskeen er opført her, betragtes den som hellig, og Adgangen til den er strængelig forbudt de kristne. Tidligere bleve de hilsede med Stenkast, naar de nærmede sig den, og de bleve slaede ihjel, naar de bleve truffe der. Krimkrigen har bragt en Ændring heri. Prinsen af Wales fik Tilladelse til at besøge den 1862, fordi England havde været Tyrkiets Forbundsfælle, og senere er denne Tilladelse oftere meddelt, saa at man nu kan komme derind imod at erlægge en større Drikkeskilling. De engelske Ingeniørofficerer have benyttet

*) Se *Carl Zimmermann*: „Karten und Pläne zur Topografi des alten Jerusalem. Bascl. 1876“, hvortil slutter sig en „Plan des heutigen Jerusalem mit Umgebungen“, udgivet af Zimmermann 1880.

sig heraf til at tegne omhyggelige Planer af den tillige med alle dens Vanddamme og nuværende Bygninger; men det er paa ingen Maade blevet dem tilladt at sætte Spaden eller Hakken i Jorden og at gjøre Eftergravninger.

Og det interessanteste findes netop under Jorden, nemlig de mange underjordiske Gange og Vandledninger, der upaatvivlelig indeholde Nøglen til Jerusalems meget kunstige Vandbygningssystem, som endnu er en uopløst Gaade, efterdi man ikke véd, hvorfra Vandet kommer, og der er Grund til at antage, at Hovedkilden, som forsyner alle de andre, er skjult under Harampladsen. Dernæst er der Jesu Grav og Golgata; Striden om disses Ægthed er endnu uafgjort og vil muligvis blive det til alle Tider, saa at den sidste Afgjørelse afhænger af et subjektivt Skjøn, om man vil skænke Traditionen Tillid eller ikke. Men en Eftergravning kunde dog maake bringe lidt mere Lys i Sagen, i det den kunde vise, om vi have med virkelige Klippedannelser at gjøre, eller om det hele er kunstigt opsat Murværk, hvad det nu rigtig nok ser stærkt ud til. Endelig er der Davids Grav paa Zions Bjerg, som nu dækkes af en Moske og derfor regnes for et af Muhamedanernes hellige Steder. Det er muligt, at Fortællingen om Davids Grav kun er Sagn og Legende, ligesom saa meget andet i Jerusalem, men det er ogsaa muligt, at Davids Grav virkelig er bevaret her, og i saa Fald en Række af de jødiske Kongers Grave, der maa findes sammesteds. Kun Eftergravninger ville skaffe den nødvendige Oplysning herom.

Samler man nu alt, hvad de nyere, meget kostbare Udgravninger og Undersøgelser i Jerusalem have bragt for Dagens Lys, kan dette vist nok siges at være meget lidt; men dog skal dette ikke afskrække. Thi i Virkeligheden gjælder det om al menneskelig Viden, at det, som vi vide, er forsvindende mod det, som vi ikke vide. Undersøge vi vor Erkjendelses Omraade, ville vi finde, at det meste hviler paa Antagelse, Formodning, Slutning, Anelse og religiøs Tro, medens derimod vor Videns uomtvistelige Kjendsgjerninger ere meget faa. Men alligevel ere de af overordentlig Værd, fordi de afgive faste Holdepunkter. Og saaledes gaar det ogsaa med det her omhandlede Æmne; hvad vi med Bestemthed vide om det gamle Jerusalems Topografi er kun lidt, men hver nok saa lille Oplysning, der kan føjes til, er af overordentlig Værdi, fordi dette er Grundlaget, hvorpaa der kan bygges videre. Ogsaa fra dette Synspunkt have de Oplysninger, som de nyere Terræn-Undersøgelser i Jerusalem have skænket os, deres store og blivende Værd; thi de afgive en sikker Grund, hvorpaa den videnskabelige Granskning kan bygge videre. Og over for en vilkaarlig og udskejende Kritik, der vil opløse Kristendommen i Lø-

gender og Mythedigtning, have disse Undersøgelser en særdeles Betydning; thi de ere Historiens levende Vidnesbyrd for, at hvad Bibelen fortæller, er historisk Sandhed og ikke løse Fantasier. Det er derfor ikke med urette, at man har kaldt det hellige Land for det femte Evangelium, da det nemlig tjener til Stadfæstelse for de fire andre. Palæstinas Geografi og Topografi blive paa denne Maade betydningsfulde Led i den kristelige Apologetik*).

Et Besøg i Jerusalem har for os en anden Betydning, end det havde for Midalderen. Denne betragtede det som en Gud særlig velbehagelig Handling, hvorved der vandtes rigere Syndsforladelse og fyldigere Bønghørelse. Om det vildfarende heri har Reformationen skænket os Oplysning; den har lært os, at vi ere Gud lige saa nær i vort Hjem som i Jerusalem, og at han hører

*) Et mærkeligt Fund er i allernyeste Tid blevet gjort i Jerusalem, nemlig en gammel Indskrift, hugget ud i Klippen ved Silochs Kilde. Paa Grund af sin Ælde og naturlige Revner i Klippeladen er den des værre saa vanskelig at læse, at nogen sikker Tydning endnu ikke foreligger; men alle ere dog enige i, at Skriftegnenes Form peger tilbage til Tiden før 588 f. Kristus, muligvis til Kong Ezechias Tid. En Kopi af Indskriften tilligemed nærmere Meddelelser findes i „Zeitschrift des deutschen Palaestina-Vereins“ for 1881.

vore Bønner lige saa godt i vor egen Stue som i den hellige Gravs Kirke; det direkte religiøse Udbytte af en Pilgrimsfærd til det hellige Land er derfor for intet at regne. Men paa den anden Side kan det æstetisk stemningsfulde Udbytte, og det, der møder i Anskuelsens Klarhed og Følelsens Inderlighed, ikke anslaaes højt nok, og her igjennem kan der nok sættes en middelbar Forøgelse og Stadfæstelse af det religiøse Liv for den, som har de nødvendige Forudsætninger. Landskabet i sine store Grundtræk med Bjerge og Dale, med Bække og Søer, er dog endnu det samme, og paa dette Grundlag opruller den hellige Historie sig med en forunderlig levende Anskuelighed. Faa lykkeligere Timer har jeg oplevet end dem, som jeg tilbragte under de gamle Olietræer omkring Jerusalem, naar jeg vandrede rundt med Bibelen i Haanden, læsende snart dette og snart hint Stykke, med Lokalteterne for Øje, hvor det var foregaaet, og i Tankerne skuende det lyslevende; slige Indtryk gjemmes for hele Livet. Endelig kan der ved et Besøg paa selve Stedet vindes Kjendskab til og derved lettere Forstaaelse af de Granskninger og Undersøgelser, hvormed Palæstina-Videnskaben i vore Dage sysler, og dette kan da atter meddeles til andre. At give en saadan Meddelelse har været Hensigten med dette Foredrag, som jeg har haft den Ære at holde i denne Kreds.

Mindre Meddelelser.

Koralrevenes Bygning og Oprindelse er et af de mange Spørgsmaal, der var Maalet for Challenger-Expeditionens Undersøgelser 1872—76. John Murray, en af Deltagerne i Expeditionens zoologiske Afdeling, har givet et Udslag af disse Undersøgelser i en Afhandling, som han har forelæst i „The Royal Society of Edinburgh“.

Darwin har, som man véd, givet en Theori om Koralrevenes Dannelsesmaade, som siden er bleven almindelig antaget af de naturkyndige. Hans Theori kan siges at være grundet paa to Kjendsgjerninger, nemlig at de Arter af Koraller, som især opbygge Koralrevene, ikke kunne leve paa større Dybder end fra 20 til 30 Favne, og dernæst, at Jordens Overflade vedvarende er underkastet langsomme Hævninger eller Sænkninger. Korallerne begynde at voxte op i det grunde Vand omkring en Ø og danne et „Kystrev“ i kort Afstand fra Stranden; Øen synker langsomt, men Korallerne voxte stadig op ad og holde den øverste Flade af Revet i Højde med Havets Overflade. Naar dette har vedvaret i nogen Tid, er der dannet en bred og sejlbar Kanal mellem Revet og Øens Kyster, og vi have et „Voldrev“. Denne Proces fortsættes nu videre, og Øen vil da være forsvunden under Havets Overflade; paa denne Maade faa vi et „Ringrev“ eller en Atol med en Lagune paa det Sted, hvor der en Gang fandtes en Ø.

Murray gjorde imidlertid først opmærksom paa, at *Semper* ved sine Undersøgelser over Koralrevene omkring Palavørerne

har mødt store Vanskeligheder ved at skulle anvende Darwins Theori paa denne Øflokk, og han fortalte dernæst, at lignende Vanskeligheder mødte ham ved alle de Koralrev, som bleve undersøgte under Challenger's Rejse. Man kan hertil føje, at *Agassiz* ej heller kunde bruge Darwins Theori ved Forklaringen af, hvorledes Halvøen Florida og Koralrevene ved dennes Kyster maa være frembragte. Efter at Murray derpaa ved en indgaaende Drøftelse af alle herhen hørende Forhold havde paavist: for det første at, medens det maa indrømmes som rigtigt i Almindelighed, at de revbyggende Arter af Koraller ikke leve i større Dybder end 30—40 Favne, er der dog andre Kræfter i Virksomhed i de varme Have, ved hvilke undersøiske Banker kunne bygges op fra meget store Dybder, saa at de kunne tjene som Grundlag for Koralrevene, — og for det andet at, medens det maa indrømmes, at mange Hævninger og Sænkninger have fundet Sted paa Jordens Overflade i de senere geologiske Tider, kunne dog alle Hovedtrækkene ved Koralrevenes og Koraløernes Dannelse forklares, uden at man har nødig at tage sin Tilflugt til store og almindelige Sænkninger. Til Slutning samlede han Udslaget af sine Undersøgelser i følgende Punkter:

Grundlagene for Voldrev og Ringrev ere blevne dannede ved Opløsningen og Bortskyllingen af vulkanske Øer og ved undersøiske Vulkaner, der have hævet sig, og ved, at der paa deres Toppe afsættes organisk og andet Bundfald.

Koraldyrenes Hovednæring udgjøres af de mangfoldige